

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.305>**Н. В. Атаманова**

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету
orcid.org/0000-0003-4940-5810

Я. О. Тицька

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету
orcid.org/0000-0001-5777-8225

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті йдеться про різноманітні підходи щодо сутності та особливостей поняття права людини, які висвітлюються в історико-правових та юридичних джерелах. Розкрили, що права людини – одне із найбільш уживаних понять у сучасному правознавстві, навколо якого і в наш час відбуваються гострі дискусії серед учених. Також інтерес до концепцій прав людини легко пояснити з урахуванням соціально-економічної перебудови, що відбувається в Україні. Показали, що в добре упорядкованому суспільстві народ неодмінно користався з того, що його еліта брала на себе певні політичні зобов'язання. Проте у нього не було жодних природних чи людських прав, які він міг би протиставляти несправедливому керівництву. Століттями проходив процес поступового визнання індивідуальної свободи та обмеження влади уряду. Можемо констатувати, що, права і свободи в тому вигляді, якому вони представлені на сучасному етапі, виникли не відразу, а пройшли досить тривалий шлях історичного розвитку. Процес становлення розглянутих категорій прийнято систематизувати за різними критеріями. Такими, зокрема, є: час виникнення тих чи інших прав і свобод, їх призначення, приналежність людини до цієї держави. Вказані критерії органічно взаємопов'язані між собою, а тому їх аналіз доцільно проводити у комплексі.

Виявили значення системи органів державної влади в сфері забезпечення прав людини. Показали, що кожне суспільство мало свої уявлення про справедливість, гідність і повагу. І майже в кожній давній спільноті людей існувала точка зору, що її провідники повинні правити мудро та керуватися при цьому інтересами загального добробуту. Виявили, що права людини - це істотні, невідчужувані права, які належать їй від народження. І вони можуть існувати незалежно від того, визнає їх держава чи ні, закріплює їх на законодавчому рівні або ні, а також незалежно від зв'язку їх носія з тією чи іншою державою. До невідчужуваних прав відносяться право на життя, безпеку, власність, особисту недоторканість та інші. Як свідчить світова практика, у світі багато людей не мають статусу громадянина (особи без громадянства - апатриди), а це значить, що вони володіють правами людини, але не мають прав громадянина. Розкрили роль судових та правоохоронних органів у механізмі захисту прав людини і громадянина в демократичному суспільстві.

Ключові слова: права людини та громадянина, реалізація та захист прав і свобод, покоління прав людини, суспільство.

Atamanova N. V., Tytska Y. O. THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF REALIZATION AND PROTECTION OF HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS IN A DEMOCRATIC SOCIETY

The article deals with various approaches to the essence and features of the concept of human rights, which are covered in historical and legal sources. It was revealed that human rights are one of the most commonly used concepts in modern jurisprudence, which is still hotly debated among scholars today. Also, the interest in human rights concepts is easy to explain in view of the socio-economic restructuring taking place in Ukraine. It has been shown that in a well-ordered society, the people certainly benefited from the fact that their elites undertook certain political commitments. However, he did not have any natural or human rights that he could oppose to unjust leadership. For centuries, there has been a process of gradual recognition of individual freedom and restriction of government power. We can state that rights and freedoms in the form in which they are presented at the present stage, did not arise immediately, but have passed a long way of historical development. The process of formation of the considered categories is systematized according to various criteria. Such, in particular, are: the time of emergence of certain rights and freedoms, their purpose, human affiliation to this state. These criteria are organically interrelated, so it is advisable to analyze them in combination.

The importance of the system of public authorities in the field of human rights was revealed. They showed that every society had its own ideas of justice, dignity and respect. And in almost every ancient community of people there

was a view that its leaders must rule wisely and be guided by the interests of the common good. They found that human rights are essential, inalienable rights that belong to him from birth. And they can exist regardless of whether they are recognized by the state or not, enshrined in law or not, and regardless of the connection of their carrier with a particular state. Inalienable rights include the right to life, security, property, personal integrity and others. According to world practice, many people in the world do not have the status of a citizen (stateless persons are stateless), which means that they have human rights, but do not have the rights of a citizen. The role of the judiciary and law enforcement agencies in the mechanism of protection of human and civil rights in a democratic society was revealed.

Key words: human and civil rights, realization and protection of rights and freedoms, generation of human rights, society.

Постановка проблеми. Інформаційні та комунікаційні технології прискорюють глобалізаційні процеси на планеті, створюючи взаємопов'язане та взаємозалежне глобальне суспільство. Суттєвих змін у зв'язку з цим зазнають права людини. Глобальний простір вимагає дотримання мінімальних стандартів прав людини в універсальному сенсі. Водночас спільна відповідальність усіх держав, які заявляють про повагу до прав людини, означає як утримання від порушень, так і позитивні дії щодо їх захисту, забезпечення правових, ідеологічних, матеріальних та інших реальних гарантій прав людини не лише як громадянина окремої держави, а й як частини людства. Взаємозалежний світ вимагає нових рішень для захисту від нових загроз. Нині також можна говорити про те, що перед правовою наукою постає питання визначення та характеристики людства як нового суб'єкта суспільних і правових відносин.

Результати аналізу наукових публікацій з даної проблеми засвідчили, що дослідники дотримуються різних світоглядних та наукових позицій, й наука досі ще не виробила єдиного її розуміння. Окремі питання щодо проблем реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина були предметом дослідження таких вчених як І.Б. Іванків, Р.С. Мартинюк, М.А. Марченко, Ю.В. Кириченко, Ю. Кругул, В.Ладиченко, О. Орленко, О.Г. Кушніренко, Т.М. Слінько, М.Д. Лазарєва тощо. Саме тому існує обґрунтована необхідність надати теоретичне визначення поняття людства як суб'єкта зазначених прав, зважаючи на зміни у доктрині прав людини, глобалізаційні процеси та розвиток глобальної спів залежності, що і зумовлює актуальність дослідження.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі чинного законодавства України та практики його реалізації здійснити аналіз реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в демократичному суспільстві.

Відповідно до поставленої мети завдання дослідження полягає у визначенні історико-правових аспектів концепцій щодо розуміння прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі державотворення головним нормативно-правовим актом, у якому задекларовано права людини є Основний закон держави – Конституція України [1].

Загалом теоретичні ідеї в боротьбі за права й свободи людини, які невіддільно пов'яза-

ні питанням гарантій цих прав та свобод, завжди привертала увагу учених у всі часи.

В наукових джерелах є дуже багато поглядів на дефініцію прав і свобод людини. Так, І.Б. Іванків визначає права і свободи людини наступним чином: це є деякі можливості людини, що потрібні для її існування й розвитку в певних історичних умовах, що об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку всього людства (як економічним, так і духовним й соціальним) та зокрема закріплені в широко визнаних міжнародних документах [3, с. 25].

На нашу думку слід говорити про права людини, під якими розуміємо можливості суспільного розвитку людини, що мають бути надані державою і суспільством від самого народження. Крім того, під правами громадянина також розуміємо і законодавчо визначені можливості людини вільно обирати самі умови власного розвитку, що визначено та гарантовано державою. Додамо, що категорія права громадян є похідною від поняття права людини.

Обговорення розвитку людства – це процес осмислення людьми себе самих, свого місця у природі, усвідомлення належності до єдиної спільноти, яка має спільні інтереси. Важливо зазначити, що вчені звертають увагу на проблему визначення суб'єкта прав людини третього покоління. У більшості випадків наукові праці у сфері прав людини третього покоління стосуються дослідження індивідуальних та колективних прав, часто називаючи право на мир, на здорове довкілля та сталий розвиток правами цього покоління [4, с. 45]. Науковці переважно визначають суб'єктами цих прав групи, нації або народи. Проте народи та нації мають політичний вимір, тому часто є контраверсійними суб'єктами, крім того, вони все одно представляють обмежені групи людей, залишаючи питання про глобальний захист відкритим [8].

Побудова правової держави передбачає створення такого громадського союзу, який, ґрунтуючись на праві і законі, встановлює правильні і гуманні взаємини між органами державної влади і особою. Однак у прагненні створити таку державу і визнання міжнародних стандартів до вирішення проблем забезпечення реалізації громадянами своїх прав і свобод дуже велика дистанція.

Невід'ємною складовою такого забезпечення є налагоджений соціально-правовий механізм захисту громадян від порушень їх прав і свобод. Світова спільнота відкидає будь-яку дискримі-

націю і категорично забороняє її. Така заборона поширюється на користування всіма правами і свободами людини [2, с. 13].

Отже, питання про права людини і громадянина є складовою проблеми фактичного положення особи в суспільстві і державі. Тому дуже важливо розкрити структуру і систему прав і свобод, обумовлену специфікою сфери діяльності людини, визначитися з існуючим у цій сфері понятійним апаратом і особливостями правового статусу особи, в якому відображаються всі основні потреби та інтереси учасників взаємодії один з одним і державою.

Організація системи органів державної влади в сфері забезпечення прав людини закріплюється на конституційному рівні й зокрема деталізується в чинному законодавстві. І основою даної системи виступає положення ст. 3 Конституції України, відповідно до якого людина, її життя та здоров'я, честь та гідність, недоторканність й безпека є найвищою соціальною цінністю. Також права і свободи людини визначають зміст та більшу спрямованість діяльності держави.

Досить важлива функція Верховної Ради в справі захисту права людини на повагу до її гідності є установча функція. Саме від того, як правильно та чітко, законно й оперативно здійснює вона установчу функцію, й буде залежати рівень гарантування прав людини в цілому та права кожного на повагу до гідності. Також Верховна Рада України наділена й повноваженнями нормативного регулювання діяльності державних органів та формування судових органів і прокуратури [5, с. 44].

Також в інституційно-організаційному механізмі забезпечення захисту прав та свобод людини і громадянина велика роль належить саме Президенту України. Адже гарантом додержання прав та свобод людини й громадянина, згідно ст. 102 Конституції України, є Президент України [1]. Сам Президент України, діючи на підставі, у межах повноважень та способами, що передбачені Конституцією й законами України, повинен забезпечити цей конституційний правопорядок, такий рівень ефективності самого державного механізму, за якого закріплене у Основному Законі право людини на повагу до її гідності могло би безперешкодно реалізовуватись.

Певний обов'язок в забезпеченні прав і свобод людини та громадянина покладено й на Кабінет Міністрів України, який в свою чергу, як вищий орган виконавчої влади має здійснювати і захист прав людини, так і через центральні та місцеві органи виконавчої влади, спрямувати і контролювати їх у даному напрямку [6, с. 211].

Особливу роль в забезпеченні дотримання права кожного на повагу до його гідності відведено судовій гілці влади України. Адже суди можуть розглядати і вирішувати значну кількість справ,

що пов'язані із порушенням права людини на повагу до її гідності. Також виконуючи обов'язки із забезпечення реалізації права людини на повагу до гідності, саме суди виконують їх захист методом об'єктивного розгляду звернень громадян у випадку його порушення.

Таким чином, держава має створювати умови задля реалізації прав й свобод людини та громадянина методом утворення умов для правової діяльності органів судової влади, а відповідні закони України установлюють певні норми, відповідно до яких має відбуватись процедура звернення громадян до суду і зокрема вирішення справи. Також детально саму процедуру розгляду заяви людини, право на повагу до гідності якої було порушено, визначено процесуальним законодавством України.

Проблема права і свободи людини – одне з найбільш актуальних і розроблених сучасної юридичної теорії. Тим не менш, їх забезпечення та гарантування на практиці як і раніше, залишається серйозною проблемою. У більшості досліджень прав і свобод питання, пов'язані з державним забезпеченням (охороною та захистом) та гарантуванням, нерідко розглядаються попутно як додаткові. Пріоритет віддається визначенню поняття, обґрунтуванню ознак та класифікаційним моделям права і свободи. Акцент на інституційних та правових засадах, технологіях, процедурах, методах діяльності державних органів із забезпечення права і свободи людини робиться як завжди. Йдеться про складну систему – державний механізм забезпечення прав та свобод особи.

Діяльність судових та правоохоронних органів щодо реалізації та захисту прав, свобод та обов'язків людини і громадянина насамперед закріплюється на конституційному рівні і поточним законодавством. І основою такої системи є положення, що особа, її життя та здоров'я, честь й гідність, недоторканність та безпека зокрема визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Тож права та свободи особи та їх гарантії визначають сам зміст і спрямованість діяльності країни [9, с. 52].

Водночас держава відповідає перед людиною за власну діяльність. Утвердження та забезпечення прав й свобод людини є основним обов'язком держави. Крім органів, які належать до структури загальної компетенції та мають серед власних обов'язків забезпечення реалізації й захисту прав, свобод та обов'язків людини й громадянина, існують також органи спеціальної компетенції. І до них належать як судові так і правоохоронні органи.

У структурі механізму забезпечення реалізації прав, свобод і обов'язків людини й громадянина саме Національна поліція відіграє досить важливу роль завдяки своїй діяльності. Така діяльність вміщує зовнішню і внутрішню сторону.

Правове регулювання охорони і захисту прав і свобод людини як у функціональному відношенні,

так і в організаційному плані, неможливо без нормотворення органів, які безпосередньо та безперервно здійснюють правоохоронні завдання, у тому числі, регулюють окремі питання у сфері безпеки та правопорядку. У повсякденному житті значне місце у правовому регулюванні правоохоронної діяльності належить актам органів виконавчої влади (постанови, розпорядження, накази, інструкції тощо) [7, с. 87].

Удосконалення законодавства про забезпечення прав і свобод людини і громадянина відбувається в нашій державі шляхом збільшення переважної ваги законів у системі нормативно-правових актів, що безпосередньо визначають порядок реалізації основних прав та свобод людини і громадянина; сприяння приведенню цього законодавства у відповідність із Конституцією України та міжнародними стандартами у цій галузі; доведення норм, уміщених у законах, присвячених гарантуванню основних прав та свобод людини і громадянина, до високого рівня конкретизації; посилення юридичних гарантій захисту цих прав та свобод, зміцнення правових засобів їх реалізації.

У сучасних умовах в Україні зміцнилося співвідношення між законами й підзаконними нормативно-правовими актами, що регулюють суспільні відносини в галузі реалізації прав та свобод людини. Проте навіть зараз це співвідношення ще далеко від оптимального. Адже багато відповідних питань усе ще регулюються підзаконними актами, які відзначаються подекуди характером правопорушень (порушують чи сприяють порушенню органами та посадовими особами державної влади й місцевого самоврядування прав та свобод особистості). Багато потрібних законів ще не прийнято або не змінено відповідно до вимог Конституції, в деяких законах не досягнуто необхідної глибини регулювання суспільних відносин. Це тягне за собою заповнення відповідних прогалів саме підзаконними актами. Тому проблема збереження значного масиву підзаконного, зокрема відомчого, регулювання у сфері прав і свобод – чи не найактуальніша проблема вдосконалення всього корпусу законодавства, присвяченого гарантіям прав і свобод особистості [15, с. 179].

Таким чином, захист прав й законних інтересів громадян, юридичних осіб й суспільства в цілому неможливий без належно урегульованої й організованої процедури розгляду справ. І захист права може існувати тільки за наявності прав особи на захист права законом.

Висновки. В Україні наразі дуже розвинена законодавча база, яка й забезпечує здійснення права людини на повагу до її гідності, також існує система органів влади, завданнями яких є створення умов для реалізації права кожного на повагу до його гідності та захисту такого права у випадку його порушення. Органи державного управління є інструментом

реалізації завдань, які ставить держава в процесі свого розвитку в рамках правового поля. Тобто існує безпосередній зв'язок між органами державного управління, як інструмента реалізації політики держави, та правовими нормами, які визначають цілі, завдання й правове середовище діяльності цих органів. Таким чином, ефективність діяльності органів державного управління щодо забезпечення реалізації конституційних прав і свобод залежить від якості нормативно-правового забезпечення. Інститут прав людини – це невід'ємні свободи і права особи, які становлять основу природного права, будь-якого права в цілому. Права людини охоплюють громадянські права і політичні свободи, економічні, соціальні й культурні права, а також права соціальних страт – дітей, національних меншин.

Перспективи подальших досліджень. Наразі перед людством стоїть завдання усвідомленої зміни своєї свідомості і культури для вирішення глобальних проблем, а також для запобігання їхньому повторному виникненню. Такі виклики спрямовують наукові пошуки у напрямі вивчення особливостей об'єднання людства, аналізу підходів до управління та забезпечення функціонування демократичних процесів не лише на національному, але й на міжнародному рівнях. Обговорюючи вибір механізмів захисту прав людства, варто керуватись принципом застосування найсприятливішого режиму для захисту прав людства, що означає адаптування наявних механізмів міжнародної співпраці, захисту прав людини, а також виокремлення нових механізмів, у разі необхідності.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. (Редакція станом на 03.09.2019 № 27-ІХ). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>
2. Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. Права людини і національна безпека: філософсько-правові аспекти взаємозв'язку. *Інформація і право*. № 2(33). 2020. С. 9-22.
3. Іванків І.Б. Права людства. Монографія. Київ: Ваїте, 2020. 158 с.
4. Мартинюк Р. С. Теорія прав людини. Навчальний посібник. Острог: Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2009. 218 с.
5. Марченко М.А. Формування та розвиток ідеї прав людини в історико-правовій думці. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2019. № 2. С. 42-46.
6. Кириченко Ю.В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду. Монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 538 с.
7. Крегул Ю., Ладиченко В., Орленко О. Права і свободи людини: навч. посібник для студентів вузів. К.: Книга, 2004. 288 с.
8. Кушніренко О.Г., Слінько Т.М. Права і свободи людини та громадянина: навч. посібник. Х.: Факт, 2001. 439 с.
9. Лазарева М.Д. Стан забезпечення прав людини в Україні на сучасному етапі. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2020. С. 51-53.